

Krzysztof Pyter (Lublin)

Grzegorz Janusz,
Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie,
Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, ss. 764.

Książka autorstwa Grzegorza Janusza, autora wielu prac dotyczących mniejszości narodowych i uznanego eksperta w dziedzinie dotyczącego ich prawodawstwa, stanowi obszerne studium funkcjonowania europejskiego systemu ochrony wszelkiego rodzaju mniejszości narodowych¹. Wnikliwej analizie zostały poddane między innymi fundamenty prawne określonych systemów, mechanizmy kontroli przestrzegania zobowiązań, a także poszczególne umowy bilateralne dotyczące tej dziedziny ustawodawstwa.

Studium ma układ problemowy z uwzględnieniem następstwa chronologicznego pojawiania się poszczególnych aktów prawnych, i składa się z siedmiu rozdziałów. Opatrzona jest wykazem tabel, map i zdjęć oraz indeksem osobowym.

W pierwszym rozdziale zawarta została terminologia dotycząca opisywanego zjawiska. Autor przedstawił w nim pewne problemy definicyjne związane z pojęciem „mniejszości”, posiłkując się przy tym innymi, także obcojęzycznymi, opracowaniami i słownikami, co umożliwiło pełniejsze przedstawienie problemów definicyjnych. Opisano tu przykładowo różne rodzaje migracji, definiowanie mniejszości w prawie międzynarodowym i wewnętrznym, klasyfikację migracji, dzięki czemu rozdział ten pozwala zapoznać się z podstawową nomenklaturą i stanowi dobre wprowadzenie do przedstawionego problemu.

Z punktu widzenia badacza spraw mniejszości narodowych i etnicznych, słabiej obeznanego z zagadnieniami natury prawnej, szczególnie ważny jest rozdział drugi pracy, który jest drobiazgową analizą danych statystycznych. Dane te, same w sobie, z powodu bogatej bazy źródłowej, mogłyby stanowić kompendium wiedzy o ludności wybranych państw, lecz rozdział nie został ograniczony tylko do ich prezentacji. Nie tylko przedstawiono w nim w sposób szczegółowy informacje dotyczące mniejszości i dokonano ich porównania, ale również zbadano system gromadzenia tych danych oraz ich wpływ na ustawodawstwo i poszczególne instytucje. W trzech głównych podrozdziałach ukazano liczebność i rozmieszczenie mniejszości narodowych dwudziestu czterech państw, kolejno w Europie Środkowej i Północnej, Wschodniej, a także Południowo-Wschodniej. Uzupełnienie stanowią liczne tabele, dzięki którym łatwiej np. porównać spisy ludności z różnych lat. Większość z nich przeprowadzona została po 1989 roku, ale najstarszy zaprezentowany

¹ Autor m.in.: Zagadnienia teorii i praktyki grup etnicznych, Lublin 1993; Report on the situation of persons belonging to national and ethnic minorities in Poland, Warsaw 1994; Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie, Warszawa 1995; Status ludności niemieckiej w Polsce w latach 1944 – 1950. Analiza i wybór aktów normatywnych, Lublin 2005.

spis pochodzi z roku 1948 (w przypadku Bośni i Hercegowiny); autor odnosi się też do informacji spisowych z lat sześćdziesiątych (Cypr, Albania). Najnowsze dane pochodzą ze spisu przeprowadzonego w 2007 roku na Łotwie.

W kolejnym rozdziale autor omawia ochronę mniejszości narodowych w okresie międzywojennym, ze szczególnym uwzględnieniem systemu wersalskiego. Wprowadzenie poświęcone zostało historii ochrony mniejszości narodowych sprzed okresu Traktatu Wersalskiego. W pozostałych podrozdziałach opisano ochronę mniejszości w innych porozumieniach – traktatach i porozumieniach dwustronnych, następnie przedstawione zostały mające inny charakter umowy okresu drugiej wojny światowej (których stroną była III Rzesza). Rozdział kończy się częścią dotyczącą Kongresów Mniejszości Narodowych. Ukazano tu pierwsze inicjatywy zmierzające do utworzenia organizacji reprezentujących mniejszości, następnie podzieloną na trzy okresy historię zwołanego po raz pierwszy w 1925 r. Kongresu Mniejszości Narodowych w Europie.

W dalszych dwóch rozdziałach omówione zostały kwestie ochrony mniejszości narodowych na poziomie uniwersalnym i ponadregionalnym oraz na poziomie regionalnym i subregionalnym. Analizowane kwestie ujęte zostały w ramach poszczególnych organizacji – ONZ, KBWE/OBWE, Rady Europy, Unii Europejskiej i Wspólnoty Niepodległych Państw, wspomniano także o innych systemach ochrony, jak choćby w ramach subregionalnej Inicjatywy Środkowoeuropejskiej. W każdym przypadku dokładnej interpretacji poddane zostały prawne bądź instytucjonalne gwarancje ochrony oraz mechanizmy kontrolne, a także, tam gdzie występują, mechanizmy jurysdykcyjne. Dodatkowe komentarze w tym ostatnim wypadku dotyczą wybranych spraw, które były przedmiotem rozważań Trybunałów. Naświetlono ich stan faktyczny i zaprezentowano orzecznictwo.

Szósty rozdział zawiera charakterystykę ochrony praw mniejszości w umowach dwustronnych. Autor poświęcił uwagę zwłaszcza klauzulom mniejszościowym, czyli przepisom dotyczącym mniejszości narodowych, a znajdujących się w umowach i porozumieniach o przyjaźni i współpracy. Stosunkowo dużo miejsca poświęcono Polsce, która po 1990 roku zawarła piętnaście tego typu umów z innymi państwami. Ukazano także te kwestie w odniesieniu do Niemiec, Czech, Słowacji, Rumunii, Białorusi, Ukrainy i Rosji. Odrębny podrozdział opisuje porozumienia dwustronne dotyczące wyłącznie praw mniejszości i ich klasyfikację ze względu na różne kryteria, nie zabrakło też kwestii porozumień dotyczących roszczeń terytorialnych z przeszłości.

Ostatnia część to analiza regulacji dotyczących ochrony mniejszości zawartych w prawie wewnętrznym. Autor odnosi się tu do Polski i jej gwarancji instytucjonalnych, prawnych, a także kwestii ich praktycznego przestrzegania. Omówione zostało znaczenie parlamentu i działań rządu, a w kolejnym podrozdziale, wynikające z poszczególnych ustaw i rozporządzeń, konkretne prawa i swobody. Rozdział wzbogacają liczne fotografie i mapy.

Książka G. Janusza to studium prawnopolitologiczne, niemniej dla badaczy zajmujących się tematyką żydowską cenne mogą być opracowania dotyczące liczebności ludności

deklarującej narodowość żydowską w poszczególnych krajach Europy, zwłaszcza że wiele z prezentowanych spisów przeprowadzono już po 2000 roku. Obecność mniejszości żydowskiej odnotowano w statystykach Azerbejdżanu, Białorusi, Bułgarii, Chorwacji, Estonii, Finlandii, Gruzji, Litwy, Łotwy, Polski, Rumunii, Słowacji i Słowenii. Autor zaznacza, że część państw nie prowadzi statystyk narodowościowych, więc dotyczące ich informacje mają charakter szacunkowy, niekiedy zaś w spisach sięgano do kryterium językowego zamiast narodowości. Statystyki dotyczące Europy Środkowej i Północnej przedstawiają się następująco: na Litwie, według danych z 2001 roku, to 4 tys. osób (0,12% ludności), w Estonii około 2 tys. osób (0,16%), na Łotwie około 10 tys. (2003 rok). Najmniejsze populacje Żydów znajdowały się w Słowacji (0,004% ludności tego kraju w 2001 r.) i w Finlandii. W Polsce dane pochodzą z 2002 r., kiedy to liczba Żydów wynosiła 8-10 tys. W przypadku Europy Wschodniej dane dotyczące mniejszości żydowskiej można znaleźć w tabelach opartych na spisach takich państw jak Azerbejdżan (8,9 tys. w roku 1999, co stanowiło 0,1% populacji tego kraju), Białoruś (27 810 w roku 1999, 0,28% populacji), Gruzja (2333 w roku 2002 w spisie narodowościowym) i Ukraina (ponad 103 tysiące w 2001 r.). W przypadku Armenii brak dokładnych danych, ale szacunkowo jest to grupa kilkusetosobowa. Jeśli chodzi zaś o państwa położone na Bałkanach (w tym także Słowenię), to w Bułgarii narodowość żydowska stanowi około 0,02% ludności tego kraju (1361 osób zadeklarowało tą narodowość w spisie przeprowadzonym w 2001 r.), w Chorwacji (dane z 2001 r.) było to 576 osób. W roku 2002 w Rumunii mniejszość tę stanowiło 5785 osób (9107 w roku 1992). W słoweńskim spisie z 2002 roku narodowość żydowską zadeklarowało tylko 28 osób. Przedstawione w tabelach, przeprowadzone w różnych latach spisy, w czytelny sposób ukazują zmiany w liczebności mniejszości żydowskiej w Europie².

Strona edytorska studium nie budzi zastrzeżeń. Książka wydana została w twardej oprawie, uznanie budzi staranna szata graficzna i czytelny przekaz. Omawiana praca, kompendium wiedzy o europejskim prawie ochrony mniejszości, to niezwykle bardzo bogate, świetnie udokumentowane (bibliografia liczy kilkadziesiąt stron) źródło informacji na temat nie tylko położenia mniejszości narodowych i etnicznych w Europie, ale również ich liczebności i rozmieszczenia. Rozdział w całości poświęcony liczebności mniejszości narodowych w Europie, w którym autor odwołuje się do najnowszych danych statystycznych, z pewnością spotka się z zainteresowaniem badaczy z różnych dziedzin nauki, w tym również zajmujących się ludnością żydowską w państwach europejskich.

² W przypadku państw środkowo-europejskich, Polski, Rumunii, Węgier, Bułgarii i ówczesnej Czechosłowacji warto porównać zarówno dane liczbowe, jak sytuację prawną ludności żydowskiej opisaną w pracy Ezry Mendelsohna: *Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, przeł. A. Tomaszewska, Warszawa 1992.